

Tisztázott-e a „székely” népnév?

Gellért Sándor a *Korunkban* (1979. 1—2.) új magyarázatát ismertette a *székely* népnévnek (*A szik vagy szék ősjelentése*). Nem vállalkozom e helyen arra, hogy megcáfoljam, sem arra, hogy magyarázatát egy másikkal helyettesítsem. Pusztán fel akarom emlegetni e népnév megfejtésének azokat a nehézségeit, amelyek miatt eddig egyetlen magyarázatot sem tarthatunk véglegesnek, sajnos, a Gellért Sándorét sem. Magyarázata különben — hogy „a *székely* név katonai fogalom volt, s népnévvé vált” — nem új; mivel az a régi, meglehetősen elterjedt felfogás, amely szerint a *székely* szó jelentése 'határőr': szintén *katonai fogalmat* vett értelmezése alapjául. Hadd szúrjuk itt közbe, nem Hunfalvy Pál állította először, hogy a *székely* szó 'határőr'-t jelent, amint ezt Gellért írja. Már sokkal Hunfalvy előtt fedezte fel egy Timon Samu nevű szerző, hogy oklevelek tanúskodása alapján, valaha Regécen az *erdőkerülő*t ugyancsak *székelynek* nevezték. Ezt a felfogást, azaz, hogy a *székely*: határőr, vallotta Pray György is; és ez terjedt el a német történetírásban is, már közel kétszáz éve (például Büsching és Schlözer); ez volt az álláspontja Horvát Istvánnak, bár nem egészen egyértelműen. Hunfalvy csak tőlük vette át ezt a megfejtést.

Valóban, oklevelek és helynevek alapján eléggé szembevetendő, hogy a *székely* szó, amellet, hogy egy sajátos etnikai csoportot jelölt, 'határőr, sőt határpásztor' értelemben is használatos volt, térben és időben eléggé kiterjedt. *A kérdés azonban az, hogy melyik jelentés az eredetibb.* Ennek a megvitatásától nem lehet eltekinteni; ez az első leküzdendő nehézség a *székely* szó magyarázatában.

Arra van példa bőven, hogy valamely foglalkozás népnévvé válik, vagy népnév egy foglalkozásnak ad nevet. A múlt században a magyar parasztság körében a *zsidó*, *görög* vagy *örmény* jelentett egyszerűen kereskedőt vagy viszont: a kereskedőt, ha nem is az volt, mondták zsidónak vagy görögnek. Am vannak nevezetesebb példák is: a *mágusok* — varázslók — a médek egyik törzséről nyerték nevüket; az 'orvos'-t jelentő *medicus* latin szó szintén a *méd* népnévből ered stb. Maga az *ukrán* név, ha nem éppen határőr jelentésű, a határvidék fogalmát magában rejtí — ezt azért említem itt, mert a *székely* név magyarázatára is volt hasonló szellemű értelmezési kísérlet: a *székely szegélyi*, *szegélyen*, azaz *szélen*, tehát *határon lakó* lett volna eszerint.

Gellért Sándor azonban nem a 'határőr', hanem az 'előlharcoló, előhad' jelentést találja meg a *székely* szóban. Szerinte a *szék* vagy *szik* a legbenseje, a magja, a törzse tehát valaminek: a *szék*-eli, -elő, -elv, -ely a törzs, a derékhad előtt járó csapat neve lenne. Ezt a magyarázatot, amíg egyfelől megerősíthetné az, hogy a *székelyek* könnyűlovasságát, a *lófő székelyeket* latinul mindég *primipilus*nak, azaz előlharcolónak emlegetik, addig megkérdőjelezi egy, sor megmagyarázásra váró nehézség.

Az első: adatokkal kellene bizonyítani, hogy a seregtörzset, helyesebben a derékhadat valahol, valaha nevezték-e *szék*nek. A *szék* — bővült jelentésben — mint tudjuk, törvénykezési szervek, majd közigazgatási egységek neve; a *székelyek*-nél, az erdélyi szászoknál s talán a kunoknál is 'megye' vagy 'járás, kerület' (*sedes, districtus*) értelemben volt használatos, de ha katonai műszóként használták valahol, valaha, Gellért Sándornak hivatkoznia kellene erre. Sajnos, nem teszi.

A második bonyodalom: bizonyítani kellene, hogy az előhadat, előőrsöt a magyar nyelvben nevezték olyankor is *székelyhad*nak, amikor *nem* *székelyekről* volt szó. A legrégebb ismert okleveles adatokban, amelyekben *székely* előhadak említetnek, azok — nem is egy esetben — együtt szerepelnek a *besenyőkkel*. Tehát ha mind a *besenyők*, mind a *székelyek* az előhadat alkották, miért különböztették meg őket? A *besenyő* név világosan etnikai jelölést tartalmaz; akkor ebben a használatban feltehetően a *székely* is!

A harmadik föltétlenül tisztázandó kérdés az volna, hogy milyen viszonyban van a *lófő* fogalma a *székely* fogalmával. A *székelyek*nek ugyanis három rendjük,

társadalmi rétegük volt, s ez mint három fegyvernem szerepelt. A köznép a *piridarius* — gyalogos —, nyilván ők voltak a szegényebbek, számosabbak és a kevésbé tekintélyesek; a könnyűlovások, a lófő székelyek, a *primipilusok* már előkelőbbeknek számítottak; a főembereknek a latin *primores* neve azonban nemcsak társadalmilag előkelőt, hanem katonailag is élharcost jelent — vajon nem képzelhető el, hogy valaha a székelyek mind lovon harcoltak, tehát mind lófők voltak, csak a leszegényedés folytán kerültek a nagyobb tömegek a közemberi, azaz *gyalog* sorba? Ha ez így igaz, akkor igazza lehetne Horvát Istvánnak, aki szerint a székelyek nemzeti neve eredetileg a *lófő*. Szerinte ez a *lófeő*, azaz *lófejő* szónak az elhomályosult értelmű változata, s ezt azzal támasztja alá, hogy a szkitháknak — de miért ne írának magyarul: a *szittyák*knak — voltak olyan törzseik, melyeket a szomszédnépek *lófejőknek* neveztek: a *hippomoligus*, *equimoligus* szkithák! (Horvát István szerint a „kutyafejű tatár“ tulajdonképpen *kutyafejő* — *cynamoligus* —, mert a tatárok nemcsak a ló, de a kutya tejét is megitták: hadaikat óriási komondorfalkák kísérték, amelyek a rabokra vigyáztak.) A primores és a primipili — a lófők és a főemberek — között nyilván csak a társadalmi rétegződés folytán jön létre megkülönböztetés, mert egy régi oklevél szerint csak két rendjük, illetve fegyvernemük van: „Ita utriusque ordinis tam Loohfew, quam Giharlog vocati, militares et fortes viri.“

A „lófő-bonyodalom“ alapján még feltételezhető volna, hogy a székelyek eredeti nemzeti neve csakugyan nem a székely, s ez csak foglalkozásuk, illetve életformájuk jelölése volt, s utólag vált népnévvé. (Ami az életformát illeti, az akadémiai nagyszótárban a *székely* 'helybenlakó' — sedentaris — értelemben nyer magyarázatot; ők a magyarság egy helyben lakó, maguk a „magyarok“ pedig a nomadizáló réteget képviselték volna e múlt századi magyarázat szerint.)

És itt elérkeztünk a megoldásra váró negyedik problémához: a székelyek törzsis- illetve főnemzetség-neveivel. Mivel a történettudományban kizismert, hogy a székelyek még a XVI. század első felében is nemzetségi jogrendben éltek, fontos volna tisztázni a hat főnemzetség nevének eredetét — Ábrány, Adorján, Halom, Jenő, Medgyes, Órlec — s e nemzetségek viszonyát az egész székely problémához. Mert érdekes, hogy a *Medgyes* és a *Halom* nevek úgyszólván az egész magyar településterületet körbeveszik — noha nem tudjuk, mikor jelöltek terepidomot vagy mást, és mikor nemzetséget —; az *Adorján*, *Ábrány*, *Jenő* bőségesen előfordulnak a székelység korábbi településterületének tartott Tiszántúlon mint földrajzi nevek (sőt, az *Ábrány* főleg csak ott!), a rejtélyes *Órlec* név azonban csak a buzáui vidék Urlati nevében fedezhető fel, az egykori *Secuieni* megye volt területén.

Annyi tehát biztos, hogy a székelyek őstörténetét és így nevük eredetét sem lehetséges főnemzetségeik története nélkül kutatni!

Am ha mindezekén túl is volnánk, hátramarad a legeslegnehezebb kérdés: nemcsak a székelyeket ismerjük e népnév alatt! A székelyek latin neve *siculus*, ugyanígy azonban egy elég elterjedt területen lakó ókori népet is hívták; a görögök meg éppenséggel *szekeloszoknak*, az egyiptomiak pedig *sekeles* meg *sakarusa* néven ismerik őket. Az egyiptomiak az ún. tengeri népek, azaz tenger felől jövő népek (*hau nebu*) közé sorolták őket, és *nagy szekerekkel* ábrázolták. (Előrebocsátom, nem áll szándékomban semmilyen fantasztikus tételt fölláztatni, újabb névelemzéssel vagy történelmi fejtegetéssel sem hozakodnék elő, csupán a kérdés bonyolultságának bizonyítása végett sorakoztatom föl, hol és hányszor, milyen vonatkozásban kerül még szóba a latinul *siculus*nak nevezett, eléggé homályos múltú nép.)

Mit tudunk e népről? Először is azt, hogy mindig a közelében laktak a *sican* vagy *secan* népek, ezzel állandóan hadilábon állanak, de a történelmük össze van kötve velük.

Egyes feltevések szerint a Szajna vidékéről költöznek Itáliába, s a félsziget Italus nevű királyukról nyeri a nevét; innen kiszorítják a *secanusok* Szičiliába, majd oda is utának mennek, legyőzik őket, és nevet adnak Szičiliának (eredetileg talán: Sicilia). Később felszívódnak a hódító latinokba és görögökbe.

Mit tudni még e népről? Kézikönyvekben általában az *ibér* vagy *keltiber* népek közé sorolják, amelyek Európa árja előtti őslakosságához tartozott. Ugyanígy a *secanok* is, akiknek Hérodotosz a Dunától északra élő csoportjait *sigini* néven emlegeti; más feltevések szerint a *secanok* ugyanakkor a népek az anyajogú, a *siculusok*, illetve *sekelesek* az apajogú társadalomban élő részét alkották. Az egyiptomiak együtt emlegetik velük a *libukat* is, *Libia* világos bőré — *tehenu* — la-kóit. (Lámcsak, sőtétben, azaz Afrikában minden *tehenu* — fehér!)

Milyen alapon lehet ezeket összefüggésbe hozni a székelyekkel, a feltűnő névazonosságon kívül? (Az első „delibábos“ magyarázatával e ténynek Petrus Ranzanus középkori olasz tudós kísérletezett, aki szerint a székelyek az Attila hűn király seregében szolgált szicíliai légió elmagyarosodott leszármazottai lennének! Ha-

sonló erőszakolt és alaptalan magyarázatokkal mai napig telve van a székelyekről szóló temérdek történetírói agytorna.) Persze, nem biztos, hogy összefüggésbe lehet hozni őket. Azt is bizonyítani kellene ám, hogy nincs egymáshoz semmi közük! Ezt azonban nem olyan egyszerű könnyű szívvel kimondani.

Mert itt van például egy helynév: *Segesta*. A siculusoknak Liguriában, majd később Szicíliában is volt ilyen nevű városuk. Pannoniában a mai *Szisztek* helyén is volt egy *Segesta*, melyet a rómaiak 35-ben elfoglaltak, és helyén *Siscia* várát emelték. A Dél-Dunántúlon is volt *Segesta*, vagy *Segestica*, vagy *Segestum* — és ott valahol, ahol a mai somogyi *Segesd* áll! És a Székelyföld közelében is van *Segesd* és *Segesvár*! Mindez együtt csökkenti a véletlen fennállásának valószínűségi fokát. Léteznek bizonyos néprajzi megfelelések is, amelyekkel, ha jól tudom, Fáy Elek foglalkozott először e század elején. Ezeknek tárgyalása azonban most megszire vezetne. Csak odavetőlegesen jegyzem meg, hogy Cserép József kiváló ókortudós, a klasszika-filológia egyetemi tanára 1934-ben azt a gondolatát publikálta, hogy amint a *siculus* népnév a *székely* szóban él tovább, a *secan*, a *sigini* — „szegény” szavunkban; ezek szerint ők lennének a magyar parasztság ősei: a „szegénység”... És vajon, az ókor vége felé a Duna—Tisza vidéken emlegetett rejtélyes *limigantes* népnév nem lehet-e a „székely” — mint ’szélen lakó’ — fordítása?

Egy pillanatig sem állítom azt, hogy ezek az összefüggések bizonyítottak, ám éppúgy azt sem, hogy nincs miért figyelembe vennünk őket, mert akár van, akár nincs összefüggés az említett ókori és mai népnevek között, addig a vizsgálódással továbbhaladni nem lehet, amíg erre végleges, kielégítő és megnyugtató választ nem adunk. Mert ha nem tesszük meg, ezek a tények, ha valaki majd találkozik velük, újból és újból felszínre nyomulnak, és kezdhettek a magyarázatokat előlről. Mind-eből egyetlen következtetést vonhatunk csak le: elszietett dolog végleges magyarázatot adni a székelyek eredetére éppen úgy, mint a legtöbb nép eredetére nézve, hiszen a történelemtudomány csak mostanság kezd belemeledni az őstörténet kérdéseibe!

Nem térek ki részletesen Gellért idevágó szófejtéseire, csak annyit említek meg, hogy *szék*, azaz *szik* szavunk nemcsak egy van, mint ő tárgyalja, hanem legalább három-négy, s lehet, hogy ezek különböző eredetűek. Ő csak a *szik*, *szék* — ’valaminek legbelseje’ jelentésű szóról beszél: pl. tojásnak a szikja, búzának a szikja, valamint ennek alakváltozata, a *cika*, például a káposzta cikája. Valószínű azonban, hogy egészen más eredetű a *szék* mint bútordarab, illetve ácsolmány, fából való szerkezet, például fedélszék, malomszék, mivel ennek a *készített*, összetett, csinált jellege mindig feltűnő. Hússzéknek, mészárszéknek mindig a húsárus bódéját, és nem a tőkét nevezték, amin a húst darabolta. Valószínűleg teljesen különböző eredetű a ’salétrom’-ot jelentő *szik* szó is — például ’szikes talaj’, ’sziktó’ stb. —, nincs azonban kizárva, hogy ez összefügg a ’világos, sárga’ jelentésű *szék* szóval — lásd *szikfű virág*: kamillavirág; a tojásnak nemcsak szikja, azaz csírája van, hanem *székje*, vagyis *sárgája* is. Ez a szó láthatólag rokona *szőke*, vagyis ’világos, sárgás’ jelentésű szavunknak és a *szőgnek*, ami hol szőket, hol barnát jelent, amikor haját jelöl (pl. Arany Jánosnál: „Kékszemű, de szőghajú”). ’Barna’ jelentésben használhatták az ellentétek elve alapján is; de valószínűbb, hogy a *szőghajú* ilyenkor csak azt jelenti, hogy ’a feketénél világosabb’, tehát barna. És végül itt van a *szeg*, *szög* ’szegelelet, hegyes dolgot’ jelentő szó. (A közigazgatási és törvénykezési fogalmakat jelentő *szék* szó valószínűleg a bútordarab, illetve építmény jelentéséből, a tájegységeket — Kalotaszeg, Hátszeg, Alszeg, Felszeg stb. — a ’szegélet, beszögelés, zug’ jelentéséből származik.)

Ha már a *szék* ősjelentését összefüggésbe hozza valaki a *székely* szóval, akkor nemcsak a ’cika, torzsa, mag’ jelentésűt kellene latolgatnia. Tanulmányozandó volna abban az esetben a *szék* ’szőke’, azaz ’világos’ jelentésben is, mivel tudjuk, hogy a fehér, fekete, kék stb. a történelemben gyakran etnikum, illetve civilizációs forma jelölésére is való (pl. fehér magyarok, fekete kunok, kék mongolok, fehér és vörös germánok). És mérlegre kellene tenni a földrajzi fogalmakat jelentő *szeg* szót is, amennyiben egy bizonyos jellegzetes településformáról is nyerheti egy nép a nevét.

Végül — nem tartom haszontalanoknak Gellért fejtegetéseit; igen meggondolkoztatóak, ám még sok hasonló fejtegetésre és azokat követő vitára lesz addig szükség, amíg elmondhatjuk, hogy „a *székely* népnév megmagyarázása kielégítő”.

Szőcs István

Irányítás nélkül?

Fogadjuk el Aradi József meghatározását (*Korunk*, 1979. 6.): a szociológia és a társadalomrajz, a szociográfia mellett számolnunk kell azzal az újabb módszertani kategóriával, amelyet a tények nyers felmutatásának nevezhetünk, s amely másfelé már létezik, nálunk pedig főként a *Fellegvárbán* próbálták művelni a fiatalok. A kérdésre, hogy hol találkozik egymással ez a három kategória, jelen pillanatban egyetlen választ tudok: a szolgáltatban. A Kriterion Könyvkiadó *Változó valóság* című, szociográfiai tanulmányokat tartalmazó kötetét és a további teendőket vizsgálva ezt nem elég sejtetni. Ezt ki kell mondani. Az, hogy a szociológia tudományos megközelítéssel láttelelet ad, a szociográfia az irodalmi alkotás felől, tehát a szubjektív nézőpontból közelíti meg a valóságot, vagy ahogyan a fiatalok a tények nyers felmutatásával akarnak elgondolkoztatni, nem lehet öncél, hanem csakis szolgálat. Balogh Edgár félévszázados példával világított rá arra, hogy akkor a szociográfiai megismerés a generációs szemlélet kialakítására volt jó: egy új nemzedék készült föl a maga népének jobb szolgálatára. Most a romániai magyar szociográfia megmaradásunk és fejlődésünk szolgálatára hivatott, közös életünk szüntelen javításának tudatosítására. S mint ilyen, szerintem nem nélkülözheti az irányítást. Nem intézményesített szociológiára gondolok, hanem a meglevőre, a *Korunk* által eddig is gyakorolt irányításra. Más kérdés, hogy a *Korunk* képes-e a továbbiakban is irányt szabni, munkára serkenteni. Elfogadja és el tudja-e fogadtatni a társadalomkutatásban említett mindhárom módszertani kategóriát? Nincs szociológiai folyóiratunk, tehát a *Korunknak* vállalnia kell az irányítást. Hogy elvállalta, mi sem bizonyítja jobban, mint az a megbeszélés, amely a négy évtizede várt és most végre megjelent, szociográfiai tanulmányokat tartalmazó kötet köszöntésének jegyében zajlott le. Tulajdonképpen mit ünneplünk? Imreh István a kötet előszavában Zrínyi Miklóst idézi: „Én nem hízelkedhetem, édes nemzetem, tenéked, hogy hazugsággal dicsérjelek. Hanem én megmondom magadnak fogyatkozásaidat olyan szívvel és szándékkal, hogy megismervén magad is, reformáld vétkeidet.“ Nem, nem ünnepelhetjük több évtizedes lemaradásunkat az európai szociológia és a hazai román szociológia mögött.

A megbeszélésen számos ötlet, javaslat hangozott el további szociológiai és szociográfiai munkák tárgyát illetően. Ha elfogadjuk az irányítást, akkor az irányító feladata, hogy széleskörűen felmérje, feltérképezze nemzetiségi szociológiánk tennivalóit. Csakis ilyen módon lesz képes arra, hogy a legfontosabb teendőket ezen a területen elősorolja, és az időszerű szolgálatnak megfelelően tematikus pályázatot indítson.

Az irányításnak ösztönöznie és segítenie kell, ha szükséges, a módszertani egyszerűsítést, de semmi módon sem szabad korlátoznia a szerzőket a témaválasztásban. Akik az intézményesítéstől, a tervekbe merevített tennivalóktól féltik a fiatalokat: a kísérletezést, a más-mondást, a tények nyers felmutatásának jogát féltik. Nem indokolatlanul. Nyílt titok, hogy miért kellett máig várnunk egy szociográfiai tanulmánygyűjtemény megjelentetésével. Köztudomású, hogy a nálunk hagyományos szociológia és a román nyelven megjelent művek hatása évtizedekkel ezelőtt termékenyen hatott, kész és félig kész művek kerültek asztalfiókba, s hevernek régóta kiadatlanul. Az irányítási hiánya miatt? Nem. Csupán a rosszul értelmezett önismert, az igazságokra aggatott tabuk megtűrése miatt.

Várhegyi István kötetbeli tanulmányában olvasom, hogy a Maros megyei falvak könyvtárainak könyvvállománya „alapos megújításra szorul“. Évtizeddel ezelőtt alkalmam volt betekinteni a kalotaszegi falvakban folyó könyvtári munkába. A javítás céljával keresett okok és hibák elsődleges tennivalóként a könyvvállomány megújítása felé mutattak. (Érdekes, hogy az említett szerző ezt nem tárgyalja.) A magyar és a vegyes lakosságú falvakban végzett felmérésekből aztán kiderült, hogy a könyvvállomány újrafelosztására és a továbbiakban differenciált könyvellátásra van szükség ahhoz, hogy az akkori ádátlan helyzetet változtathassunk. A könyvvállomány sok helyen nem felelt meg az elvárásoknak; kevés volt a magyar nyelvű könyv. A tanulmányban javaslatot tettem a differenciált könyvellátásra, alkalmazható módszert dolgoztam ki a községi könyvtárak további fejlesztésére. Közlésére senki sem vállalkozott. Annyit értem, hogy a Kolozs megyei Szocialista Művelődési és Nevelési Bizottság felmérésemet a további könyvrendelések alkalmával figyelembe vette, és engedélyezte, hogy a felszámolandó városi könyvtárak állományából, valamint a fővárosi könyvtárakból válogassak, és küldjek könyvcsomagokat a kalotaszegi könyvtárakba. Három év múlva szűrőpróbát végeztem. Kiderült, hogy a könyvvállomány helyzete alig javult valamit. A *Könyvtári Szemle* vállalta felmé-

résem közlését, de aztán a falusi könyvtárak átszervezésekor ez időszertűlten lett volna, tehát lemondott róla.

Miért hoztam föl a magam példáját? Nem szerénytelenségből, csupán annak bizonyítására, hogy irányítás nélkül, sehova sem tartozva láttatni lehet ugyan, de tenni vajmi keveset. A falusi könyvtárak jelenlegi helyzete sokkal inkább, mind eddig, igényli a könyvállomány megújítását, és a falu irodalmi — és nemcsak irodalmi — műveltségének nem a házi könyvtár, hanem a közkönyvtár a forrása, erre a továbbiakban is szükség lesz. A községi könyvtárak igénybevétele vagy látogatottsága pedig továbbra is elsődlegesen a könyvállomány milyenségétől függ. S hogy ebben a kérdésben is épp tízéves a lemaradásunk, nem a felmérés, a meglátás, hanem az összefogó igyekezet, a valóságra való kellő odafigyelés hiányzik.

Az a szociográfia iránt támasztott valóságos igény, hogy leíró jellege mellett magyarázó legyen, s hogy a ma miértjeire adjon választ — egyesek szerint megoldást —, azt hiszem, nem a megváltozott, hanem az éppen változó valóság diagnózisával elégíthető ki. Imreh István stafétájához csatlakozva: szociológiánk a kanynarba érkezett. Ha most nem tud felgyorsulni, egyensúlyát megtartani, előnyösen stafétabotot váltani, menthetetlenül lemarad a társadalom kitűzte célok elérésében.

Tar Károly

Dialogus és módszer

A *Változó valóság* című kötet megjelenése alkalmából rendezett *Korunk* ke-rekasztal-megbeszélés (*Korunk*, 1979. 6.) számos tanulsággal járt. Szerencsésnek mondható az ilyen jellegű találkozók szervezése több szempontból is. Egyrészt alkalom nyílik új ismeretségek kötésére (jövendő társszerzők ismerhetik meg egymást, rokontémák találkozhatnak). Ennél viszont feltétlenül fontosabb az ilyen találkozók-kon kialakuló dialógus. Nemcsak különböző kutatók és tudományágak, hanem különböző megközelítések között. Talán igazolódik Gáll Ernőnek az a régről ismert tétele, mely az önismeretben, így a szociológiai megismerésben is nélkülözhetetlenek tartja a nyitottságot, a dialógust. Ez a megbeszélés számomra legalábbis a dialógus lehetőségét és szükségességét példázta.

Az elhangzott kérdések meggondolkoztatóak. Ami a kötet jellegét illeti, az valóban heterogén mind tematikai, mind módszertani szempontból. Szociológiai tanulmányokat és szociográfiai írásokat egyaránt tartalmaz. Bár én — már csak szakmai elkötelezettségemnél fogva is — a Roth Endre által megvédett „tudományos szigor”, a nagyfokú módszertani tudatossággal végzendő szociológiai kutatások és tanulmányok mellett foglalnék állást, nem tartom elvetendőnek a szociográfiai stúdiumokat sem. Semmi esetre sem elhanyagolható ugyanis az az információ-mennyiség, melyet egy-egy ilyen leírás vagy „felmérés” közöl. Eppen leíró jellegük teszi lehetővé, hogy új, érdekes jelenségekre hívják fel nemcsak a szociológusok, hanem a társadalmi közvélemény figyelmét. Különböben is érdemes ráirányítani a figyelmet arra, hogy a szociológiai és demográfiai kutatásokban használatos statisztikai módszerek alkalmazása nem az egyedüli lehetséges út a tudományos megismeréshez. Mind nagyobb szerepük van az esettanulmányoknak. Különösen akkor játszanak fontos szerepet, ha valóban releváns jelenségekre irányítják a figyelmet. Gyakran élnek ezzel a módszerrel a társadalomantropológiában.

Nem véletlen, hogy többek felszólalásában is felmerült a módszer, a metodológia problémája. Valóban, ez az első kötet azt bizonyítja, hogy nem rendelkezünk megfelelő módszertani bázissal, vagy ha a szakmabeliek rendelkeznek is vele, nem népszerűsítik kellőképpen a metodológiát. Ezért a legsürgősebb tenni-valónk egy magyar nyelvű módszertani kézikönyv kiadása. A kötet összeállításában több szerző is együttműködhetne, s a megjelentetést a *Kritérium* vállalhatná magára.

Nem könnyű kérdés, éppen mert szervezési probléma, a szerteágazó kutatások központi irányítása, összehangolása. Ez a legjobban megiscsak intézményes formában valósulhat meg. Szervezettség nélkül ugyanis, véleményem szerint, elképzelhetetlen, hogy olyan minőségű tanulmányok készüljenek, amelyek a jelen kötetbeliek-nél nagyobb súllyal járulhatnak hozzá nemzetiségi önismeretünk fejlesztéséhez. Az intézményes keretek minél teljesebb kihasználásában a *Korunk* szerkesztősége fontos szerepet tölthet be.

A következő kötet valószínűleg nem fogja tudni kiküszöbölni a jelen kötet fogyatékosait, mivel még hiányoznak az ehhez szükséges feltételek. Ami a témaválasztást illeti, a városiasodás kérdését látom a legidősebbnek. E témakörben dolgozom jómagam is. A tanulóifjúság pályaválasztásának mechanizmusát vizsgálom, és arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen szerepet tölt be ma nálunk az iskola a társadalmi átrétegződésben, a különböző rétegek társadalmi mobilitásában.

Várom a következő hasonló jellegű megbeszélést, alkalmat az elmélyültebb dialógusra.

Neményi T. Ágnes

Jövevényszók a mérlegen

Előjáróban szögezzük le: Márton Gyula, Péntek János, Vöö István könyve, *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai* (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977) — a következőkben MNyJRomK. — jelentős munka. A szerző-szerkesztők egyetlen szempont alapján, a román nyelvi hatás felmérésének szemszögéből dolgozták fel és tették hozzáférhetővé azt a nyelvjárási adathalmazt, mely több nyelvjáráskutató munkájaként a kolozsvári egyetem magyar tanszékén és a Nyelvtudományi Intézetben az utóbbi évtizedekben összegyűlt, s még kéziratot anyagként várja a más szempontú feldolgozást is. Távoll állok tőlem, hogy ne látnám a téma fontosságát, a megjelent munka jelentőségét és vitathatatlan érdemeit, annál is inkább, mert a kötetet magaménak is tekintem: a *Romániai Magyar Nyelvatlasz* anyagának gyűjtőjeként a címbebeli könyv anyagához több ezer — a romániai magyar nyelvjárások egészére kiterjedő — nyelvföldrajzi adattal járultam hozzá. Így tehát kissé belülről nézve teszem szövé a munka számomra vitatható részleteit.

1. Fel kell vetnem ez alkalommal magamnak is a jövevényszóval többé-kevésbé egyenértékűként használt kölcsönszó terminus helyességét (lásd Lőrincz Jenő: *Jövevényszó vagy kölcsönszó?* Magyar Nyelv, 1959. 86.). A romániai magyar nyelvészek, tapasztalatom szerint, kölcsönszóról csakis a magyar nyelv román elemeivel kapcsolatban beszélnek, alighanem kizárólagosan, ugyanakkor más eredetű nyelvi elemek esetében a hagyományosabb jövevényszó terminussal élnek. Azon túlmenően, hogy ezt a különbségtevést teljesen indokolatlannak tartom, használatának indítékait részint a megfelelő román *imprumuturi* tükörszavaként való felerősödésében látom, részint pedig abban a be nem vallott szándékban, hogy használatával elmos-suk a hagyományos *jövevényszó—idegen szó* kettősséget. Márpedig a „jövevényszavak [...] olyan lexikális elemek, melyek meghonosodtak, teljesen elvegyültek az átvevő nyelv szókincsében. [...] Ha ellenben még érezzük rajtuk az idegenszerűséget, idegen szavaknak minősítjük őket.” (Bárzsi Géza: *A magyar szókincs eredete*. Budapest, 1958. 45.) És ez a jövevényszó-kutatásban, az összehordott anyag megrostálásában nem elhanyagolandó szempont; nem elhanyagolandó annak a megítélésében, hogy bekerüljenek-e a feldolgozásba azok az idegen nyelvi elemek, melyek — rendszerint a kétnyelvűség eredményeként — alkalmasszerűen, esetlegesen éppen csak felbukkannak az átvevő nyelv szókincsének peremén. Erről a szerkesztők — a mindent kimutatni, semmit megrostálni jelszóval — már a kölcsönszó terminus használatával tudatosan is lemondtak. Persze, igazságtalanok volnánk, ha nem jeleznők, hogy — bár a szerkesztőknek lehetett volna történeti, szóföldrajzi, fonetikai fogódzóik — a behatoló nyelvi elem helyének megítélése teljességgel csakis a helyszínen lehetséges, hiszen ugyanaz a nyelvi elem az egyik nyelvjárásban már jövevényszó, a másikban még perifériális idegen szó, és hogy az anyaggyűjtés, a több szempontú gyűjtés ennek megállapításával már eleve adós maradt.

2. Minden jövevényszó-kutatásnak alkalmaznia kell egyrészt a történeti szempontot: a felbukkanó jövevényszó meghatározott évszázad vagy időtájhöz kell kötnie, másrészt alkalmaznia kell a szóföldrajzi szempontot: tisztázni kell a szó használatának mai területét. E kettős szempontot szem előtt tartva iktatta tervébe a kolozsvári egyetem magyar nyelvészeti tanszéke sajátos feladatként a magyar nyelv román elemeinek kutatását olyanképpen, hogy két munkaközösséget alakítva, Márton Gyula vezetésével az egyik az 1800-as évektől napjainkig terjedő jelenkori anyagot, Szabó T. Attila vezetésével a másik az ezt megelőző évszázadok történeti adatait gyűjtené össze (Márton Gyula: *Eredményeink és feladataink a magyar nyelv-*

vet ért román nyelvi hatás tanulmányozása terén. *Studia Universitatis Babeş—Bolyai*. 1959. 29—44.; Szabó T. Attila: *A magyar szókincs feudalizmuskori román kölcsön-elemei vizsgálatának tervmunkája*. Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények [NyIrK.], 1961. 170—178.). Amilyen természetes, hogy az anyaggyűjtés így szétválasztva, történeti és jelenkori források szerint körvonalazva folyt, éppolyan megmagyarázhatatlan, hogy az így összegyűjtött anyagot nem együttesen, egybeszerkesztve, hanem külön kívánta közzétenni. Pedig a magyar nyelvet ért román hatás összképének kialakításakor a történeti és a jelenkori anyag egymásrautaltsága nyilvánvaló. A jövevényszó-kutatásban elkerülhetetlen történetiséget Szabó T. Attila így kívánta érvényesíteni: „...elsősorban [!] a történeti román kölcsönszó-anyag vizsgálatát kell elvégeznünk, mert így világosan látjuk: milyen gazdasági-társadalmi-politikai körülmények következtében került be a feudalizmus korának írásos és nyomtatott emlékeibe, mikor és milyen gyakorisággal jelentkeznek az egykorú forrásokban, milyen gazdasági-társadalmi-politikai okok következtében hull ki, avul el vagy módosult jelentéssel hogyan mentődik át a feudalizmus korát követő századra, nem egy esetben saját korunkra is...” (NyIrK., 1961. 170.). Erre a történeti anyagra épült volna rá a jelenkori anyag, így vált volna lehetővé annak felmérése, hogy a tárgyalt kötetben bemutatott román nyelvi elemek közül melyek azok, amelyeknek mély gyökerei vannak a történetiségben, s melyek azok, amelyek a történelmi-társadalmi változások következtében csak egy évszázada, egy-két évtizede vagy éppen egészen frissen jelentkeznek a magyar szókincsben. Történeti háttér nélkül a MNyRomK. erős hiányérzetet kelt az olvasóban. A történeti anyagra épült számos szép rész tanulmány ismeretében (pl. Szabó T. Attila: *Anyanyelvünk életéből*. Bukarest, 1970. 155—266.; *A szó és az ember*. Bukarest, 1971. 173—251.) csak sajnálhatjuk, hogy nem került sor a román szókincshatás történeti és jelenkori adatainak együttes kiadására.

3. A kötet forrásainak gerincét az 1800-tól „megjelent szótárak, kisebb-nagyobb terjedelmű szójegyzékek, különböző tárgyú, de jelentős mértékben mégis inkább a nyelvtudomány, a néprajz és a folklór tárgyköréhez tartozó tanulmányok és monográfiák”, továbbá 1940 óta a tanszéki és a Nyelvtudományi Intézetben összegyűjt kéziratos nyelvjárási gyűjtések teszik ki (*Bevezető*, 6.). Jó néven vettem volna, ha a szerkesztők a *Bevezető*ben részletezik a kéziratos anyagból származó adatoknak a gyűjtő személyéhez kötött arányait. Kitűnt volna belőle, hogy adataival ki és milyen mértékben járult hozzá a kötet anyagához. A helyszíni terepmunka ugyanis legalább annyira fáradságos és értékelendő tudományos munka, mint a szerkesztés vagy éppen a „kéziratos forrás kicédulázása”. Úgy vélem, e tekintetben pl. „a Kis-Szamos menti magyar nyelvjárás román kölcsönszavait tárgyaló doktori értekezése adatainak a ... megszerkesztett szócikkekbe való beiktatásával” (*Bevezető*, 7.) Zsemlyei János — a címlapon feltüntetett szerkesztők mellett — a kötet egyenrangú szerzője.

A román szókincs-hatás mai összképének kialakításához a szerkesztők a gyűjtést nem korlátozták csupán a nyelvjárási szókincsrre. Kiegészítették a városi beszélt nyelvben, a közigazgatás, a szolgáltatások, a szakmai nyelvváltozatok szókincsrétegeiben fellelhető román eredetű szóelemekkel. Az ide tartozó, a szócikkekben bemutatott anyag, bár nagyon beszédes, jellemzi is az igénytelen városi beszélt nyelv „tarkaságát”, úgy vélem mégis, Márton Gyula kolozsvári, Vő István temesvári adatai, feljegyzései esetlegesek, nem a nyelvjárási gyűjtésekhez hasonló, több erdélyi városra kiterjedő módszeres felmérés eredményei. A romániai magyar városi nyelvhasználat, a közélet, az ipar, a kereskedelem, a közszolgáltatás, a közigazgatás magyar nyelvváltozatának módszeres felmérése még a jövőben elvégzendő feladat.

Még ennél is elnagyoltabb az erdélyi magyar szépirodalom nyelvében található román eredetű szókincs-elemek számbavétele. Bár a szerzők, mint írják (*Bevezető*, 6.), ennek „lehető pontos számbavétele céljából” [!] kicédulázták „több” romániai magyar író teljes életművét, sőt egy-két román író (Liviu Rebreanu) magyarra fordított műveit is. A források jegyzékéből derül aztán ki, hogy ez a „több” író csupán néhány író (Asztalos István, Bálint Tibor, Böződi György, Kemény János, Nagy István, Sütő András) egy-két műve, továbbá Horváth Imre költeményei és Jókai erdélyi tárgyú regényei. Mondanom sem kell, hogy a politikai napisajtó, a művelődési és irodalmi lapok, folyóiratok, a módszeresebben kiválogatott, teljesebb szépirodalmi alkotások átvizsgálása nélkül lehetetlen felmérni, hogy a román eredetű szókincs-elemek hogyan, milyen úton-módon kerülnek át a felsőbb szintű stílusrétegekbe, s itt mi a nyelvi, stilisztikai szerepük. A kötetbe iktatott „számbavétel” erre még érintőlegesen sem elegendő; nem is vannak le belőle a szerzők a *Bevezető*ben semmilyen elvi tanulságot. Még egyetlen mondat erejéig sem.

4. A kötet legértékesebb, nyelvföldrajzi szempontból legkiegyensúlyozottabb

része, a címnek megfelelően, a nyelvjárási szókincs-anyag. Mindezt a több évtizedes nyelvjárási, nyelvföldrajzi gyűjtőmunka tette lehetővé. Az arányokat tekintve, gerincében a *Romániai Magyar Nyelvjárások Atlaszának* (RMNyA.) anyaga áll: a népi szókincs 3000 szavára vonatkozóan felvázolható, hogy a romániai magyar nyelvjárások egészét átfogó 140 kutatóponton *milyen arányban* jelentkeznek a román eredetű szókincs-elemek. A szerzők ezt a fenti anyag alapján ki is mutatják — sajnos, nem részletezve a kutatott helységek, hanem tájszólások, tájegységek szerint (sőt áltájegységek szerint, mint „Arad vidéki tájszólás“, „Nagykároly környéke“, „Domokos vidéke“ stb.). Általános képet természetesen a tájegységek összevetéséből így is nyerünk, ám a részletek, a kutatott helységek szerinti különbségek összemósódnak. Egyetlen példa: az egy kategóriának számító „déli és északi csángó“ között (gyűjtésemben Bogdánfalva és Szabófalva között) a román hatás súlya szerint is tetemes lehet a különbség. Azt sem lehet pontosan tudni, hogy a szerzők az egyes tájszólásokhoz, tájegységekhez milyen kutatópontokat soroltak. (Itt jegyzem meg: Kalotaszeg, főleg ennek felszegei és alszegei része nem tartozik a mezőségi nyelvjáráshoz!)

A nyelvjárási anyagnak ezt a nyelvföldrajzi egyensúlyát — egymástól eltérő okokból — némileg megbontják, felbillentik a csángó és a Kis-Szamos menti adatok. Valamiképpen tekintettel kell lenni arra, hogy egy román szó átvételek azonos belső, nyelvi folyamat megy ugyan végbe, akár a mezőségi, a székelyi, akár a csángó nyelvjárásban, de már az átvétel külső, történeti-társadalmi-művelődési körülményei mások. A mezőségi vagy a székely nyelvjárás alá van rendelve a magyar irodalmi nyelvnek, s az irodalmi nyelven keresztül fogad be mindennemű társadalmi változást, de a csángó nyelvjárás csakis a családi társalgás nyelve, nem tartozik a magyar irodalmi nyelv hatáskörébe, fejlődésében ennek nem alárendeltje, hanem bonyolult módon, a beszélők kétnyelvűsége révén, a román nyelven át fűződik mindennemű társadalmi, művelődési fejlődéshez. E különbséget szem előtt kell tartanunk, s a román nyelvi hatás felmérésekor célszerű a kétféle nyelvjárás-típust, a magyar irodalmi nyelvnek alárendelt és az irodalmi nyelvet nem ismerő nyelvjárás-típust külön tárgyalnunk. Ez az elkülönítés meg is történt akkor, amikor Márton Gyula külön is megjelentette a csángó anyagot (*A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Budapest, 1969.; úo: *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*. Bukarest, 1972). A fentebb mondottak ellenére nem óhajtom, hogy valaki is azt higgye, mintha ki akarnám rekeszteni a csángó nyelvjárást a magyar nyelvjárások közül, s tulajdonképpen egy kis elvi megszorítással az ott található román nyelvi elemeket az erdélyi magyar nyelvjárásokéival együtt is lehet ugyan tálnálni, azt azonban már semmi sem indokolja, hogy oly rövid időközökben a román eredetű csángó szókincs-elemek ismételtelen napvilágot lássanak. Ennek már ellentmond a nyelvészeti kiadványokra szánt szűköös nyomdatér is. Következésképp: vagy le kellett volna mondani a csángó anyagról a címbe kötetben, vagy beolvastani ide, de egyben lemondani az előzetes, a külön kötetben való megjelenítésről.

Ami viszont a Kis-Szamos menti adatokat illeti, a román nyelvi hatás felmérése érdekében — a többi erdélyi magyar nyelvjárási egységekkel szemben — itt *speciális* gyűjtés folyt, s természetes, hogy emiatt is a kötetben e vidék a többinél nagyobb súllyal jelentkezik. A felszínre került anyagnak a nyelvjáráson belül is csak egy része jövevénytűző, és egy másik, igen tetemes része fonetikai vonatkozásban sem asszimilálódott, a nyelvjárás szókincsének peremén, a nyelvhelyesség kérdéskörében jelentkező román szóelem. Ezek számbavétele természetesen sok általános nyelvészeti vonatkozású érdekességgel szolgál, de nem itt, hanem valamely sajátos célú értekezésben.

5. A szerkesztők az összegyűlt hatalmas anyagot sem történeti, sem nyelvföldrajzi szempontok szerint, sem fonetikai alapon nem rostálták, nem szűrték meg. Nem mérlegeltek, s a szótári részbe mindent felvettek, ha a kérdéses szóról bizonytalanul, vagy a leghalványabb módon is feltételezhető volt a román eredet. Nem csoda, ha a tőlük közzétett címszavak száma is hatalmas: 4243 szó! Nem érdektelen megvizsgálni, hogy az itt szótározott anyag milyen arányban szerepel a TESz.-ben (*A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I—III*. Budapest, 1967—1976). E szavak: *afonya, ákációs, alakor, árdéj, bács, bálmos, baraboly, batul, bence, beszerika, bojér, bosztán, brindza, bulándra, burdó, buszujog, cáp, cigája, cimpora, cincár, cinemintye, cujka, csercse, cserge, csetenye, csimpolya, csirittyás, csobán, csoma, dajnál, dancs, dászkal, diák 'kántor', dohott, domika, döblöc, dránica, duláb, esztana, esztrengra, fáta, ficsúr, furulya, fustély, fuszuly, fuzsitos, geléta, gárgya, gáz 'petróleum', gergelice, gornyyik, görgina, gulászta, gusa, harieska, hodály, hóra, ikon, iszkumpia, ját, kaláka, kalács³, kalugyer, kaptány, katrinca, ketrán 'gyufa', kirlán, kocsorba, kokojzsa, koliba, kolinda, kolindál, kompona, kosár, ko-*

zsofár, macsuka, málé, mamaliga, mióra, móc, mokány, mósuly, mutuj, nótin, nyám, okol, oráa, pakulár, pakura, palacsinta, panusa, papusa, parapács, pataró, perpenca, pláj, pojána, pomána, pópa, poronty, prikulics, puca, pulya, punga, putina, putrigáj, radína, ramaz, rezsnyice, román, suta, szécs, szemunca, szerecsia, szilimány, szokmány, szokotál, tepelág, tóka, tokány, toplica, topor, tretina, turkás, turma, vecsin, vére, zsendice, zsingás, zsitár. Ezekhez a szavakhoz természetesen hozzá kell számítanunk azokat az alakváltozatokat, amelyek különböző címszók alatt fordulnak elő, s amelyekről feltételezhető, hogy az átadó nyelv a román volt. Ilyenek: *bába, butoj, bráha, buruján, cigány, cinka, cándura, csata, csuda* 'bosszuság', *csula, csuperka, lunka* stb. stb. Kitűnik az összehasonlításból, hogy a MNyJRomK. anyaga legalább harminczorososa a TESz.-be felvett román eredetű szóelemeknek! E hatalmas különbség csak részben következménye a kérdés különálló, monografikus feldolgozásának, amelyben a teljességre törekvés természetes szempont. De sajnos, következménye a már említett „szemponttalanságnak” is, amely az összegyűlt anyagból semmit sem szűrt meg, semmit sem rostált ki.

6. A magyar nyelvjárási szókinccs peremén felbukkanó, valóban román eredetű szókinccs-elemek felvételén túl a mérlegelés hiányát bizonyítják például az alábbi szócinkek.

Nincs mit keresniük pl. a feldolgozásban az intézménynév-rövidítéseknek, mint *ádász, alimentára, aprozár, árlusz, dák, gosztát, komkár* stb. Még az sem zavarta a szerkesztőket, hogy az ilyen természetű betűszavak nagy részét az újabb román értelmező szótárak (*Dictionarul limbii române moderne*. București, 1958.; *Dictionar explicativ al limbii române*. București, 1975) sem veszik fel, nem is beszélnek arról, hogy ha ezek „köznyelvi román eredetű kölcsönszavak”, akkor a romániai magyarság közül bárki megtoldhatja őket még 15-20 hasonlóval: *ifet, iméfé, téápélé, térecsélé, ilélé* stb. De nézzünk néhány tévesen vagy legalábbis vitathatóan román eredetűnek minősített címszót:

cándra Az MNyJRomK. szerint a szó biztosan román eredetű, a román *țandură, țandură* átvétele. Nem hivatkoznak a TESz.-re, mely a szót a *condra* alatt tárgyalva az egész szócsaládot ismeretlen eredetűnek minősíti. A TESz. szerint „...eredetűnek megítélése azért is nehézségekbe ütközik, mert hasonló szavak a szomszédos nyelvekben is vannak” és „... hogy történt-e helyenként kölcsönzés, és melyik nyelv az átadó, csupán széles körű történeti és szöföldrajzi vizsgálat dönthetné el”. Hol ez a vizsgálat?

kókonya Az MNyJRomK., bár beismeri, hogy a szó *-nya* végződése magyarázatra szorul, mégis felveszi címszavai közé, és a román *coc-ból* eredezteteti. A TESz. meggyőzőbb magyarázata szerint olasz eredetű, a N. *cocagna* szóval veti össze.

kolop A 'filkó' jelentésű *kolop* a MNyJRomK. szerint minden kétely nélkül román eredetű. Milyen érvek alapján minősíti annak? A szóra vonatkozó adatokat, az RMNyA.-nak anyaga alapján. Háromszékről közli: Árapatak, Dálnok, Bikfalva, Sepsikőröspatak, Zágón, Szárazajta. S bár a szó Tamás Lajos szerint a románban magyar jövevény (*Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*. Budapest, 1966. 242—243.), a szerzők a fenti, szöföldrajzilag háromszéki elterjedésű magyar adatokat minden bizonyítás nélkül a román nyelvjárási *colopból* eredeztetik, s ezt a románban a mezőségi Bányabükkről mutatják ki. S ki tudja, miért hiányzanak az RMNyA.-nak a szóra vonatkozó többi adatai? (Majlátfalva: *kolop*, Apáca: *kalap*, Magyardécse: *kolup*, Mezököbölkút, Gogánváralja, Zselyk, Sófalva, Szásznyíres, Tacs, Marosbogát, Mezöveresgyháza, Mezópanit, Héderfája, Pipe, Péterfalva, Nyáradkarácsonfalva, Lozsád: *kalap*.) Természetes, hogy a szó hangalakja az *o-zó* székely nyelvjárársban *kolop*, az *a-zó* mezőségi nyelvjárársban *kalap*. A *kolop* 'filkó' nyilván nem román, hanem szláv eredetű (vö. Czuczor—Fogarasi szótár; Kniezsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényiszavai I—II*. Budapest, 1955. 670.; TESz. II. 531.). Egyébként is a kártyajátékok szókinccsa az erdélyi románban általában magyar eredetű.

rámpa A Kis-Szamos mentéről adatolt szót az MNyJRomK. minden megjegyzés nélkül a román *rampă* átvételének tartja, a TESz. szerint német eredetű (vö. ném. *Rampe*).

rühes Az MNyJRomK.-nak semmi kételye nincs, hogy a *rühes* a román *riios* átvétele. A TESz. véleménye: „Az a feltevés, hogy a *rüh* elvonás a *rühös-ből*, s ez utóbbi román eredetű, hangtani okok miatt nem valószínű (vö. *rüh* a.).

sóp A szót az MNyJRomK. 'fészter, csürpadlás' jelentésben az RMNyA. következő kutatópontjairól adatolja: Bun, Gogánváralja, Pipe. Ezzel szemben ugyancsak az RMNyA. alapján megállapítható, hogy lejegyeztem a következő kutatópontokon is: Nagymoha, Krizba, Datk, Halmágy, Alsórákos, Küküllősrpatak. A szerzők szerint a román *șop* átvétele, pedig már a szöföldrajzi előfordulás, mely százsz környezetet mutat, arra vall, hogy mind a magyar, mind a román szó az E. százsz

schöp átvétele. A TESz. szerint is német eredetű, többszörös átvétellel (vö. *sop* a.; lásd még az ott idézett gazdag irodalmat, mely az MNyJRomK. szócikkből teljesen hiányzik!).

7. Persze, mondhatná valaki, természetes jelenség egy ilyen természetű munka esetében, hogy szigorúbb mérlegeléskor kiderüljön egy-egy szócikkről: nem tartozik ide. Így is van, csakhogy e munka cikkelyeiben az egyoldalú elfogultság szembe-szökö. Megnyilvánul ez abban is, hogy — az esetek többségében — nem hívják fel az olvasó figyelmét, nem mutatnak rá: a román eredetű vitatható és vitatott, s a bizonytalanság eloszlátására nem hoznak fel bizonyító érveket. Epp ellenkezőleg, ha lehet, az idegen és a nemzetközi szavakat is román eredetűnek minősítik (*piláf, avizál, kontrol, rajon, planifikál* stb.). Szóátvételtől beszélnek ezekben az esetekben is, holott a román nyelvi hatás csupán abban a formában nyilvánul meg, hogy 1. a román szó az erdélyi közbeszédben aktivizálja, gyakoribbá teszi a már meglévő idegen szavakat, 2. e szavakat olykor bizonyos mértékben *alakilag* hasonítja (hosszúság — rövidség, a — á, c — cs stb. hangviszony), 3. a nyelvben már meglévő idegen szavak jelentését módosítja, a román szó használatának megfelelően bővíti (vö. pl. *von, blokk*).

Úgy vélem, hogy ez a szemléleti elfogultság ki is zárta annak lehetőségét, hogy az adatok birtokában a szerzők bizonyos, eddig román eredetűnek tartott szavakról éppen a nem román eredetűt bizonyítsák. Mert ilyen is van a *ját* nem román, hanem ősi örökség a finnugor korból (vö. Rédei Károly: *Szófejtések. Nyelvtudományi Közlemények, 1977. 201.*), a *kaptány* sem román, hanem ótörök eredetű (vö. Mándoky Kongur István: *Kapkány. Nyelvtudományi Közlemények, 1971. 382.; Kaptány. Magyar Nyelv, 1969. 213.*).

8. Az egyes szócikkek felépítésekor a szócikk élén álló címszót a szerzők — a szokásos gyakorlattól eltérően — hangtanilag nem sematizálják, hanem a gyűjtés során alkalmazott fonetikai lejegyzésben adják meg. Szerintem teljesen indokolatlanul. Sőt még a címszók alatt közölt *alakváltozatok* esetében is megkérdőjelezhető: van-e értelme az olyan fonetikai hangárnyalatok jelölésének, illetőleg közlésének, amelyek csupán az egyes nyelvjárások hangvariánsait tükrözik, de a szókincsvizsgálat tekintetében nem mondanak semmit? A fonematikus jelölésen túl a hangszín fonetikai jelölése csak annyiban igazolható, amennyiben az átvett hangalak, az etimon eredeti román hangszínét tükrözi még, bizonyítva egyben azt, hogy a kérdéses szó nem illeszkedett még be az átvevő nyelvjárás hangrendszerébe. A címszók megállapításában a szerzők saját elveiket sem követik: sok esetben nem az ismertebb alakváltozatot emelik ki a szócikk élére (pl. *kétrán*, mikor van *kétrány*; *kőbő*, mikor van *kobja* stb.). Azt meg végleg nem értem, miért kellett a címszóban kikövetkeztetni nemlétező **bucsál, *csudil, *kalifikál, *mija* stb. alakokat a *bucsá-lódik, csudilódik, kalifikálás, mijás* stb. élő származékszavak helyett? A származékszavak nem lehetnek szótári alakok?

A szótár forgatójának meghökkenését leginkább a *nyelvi rétegre* való utalás váltja ki. Kategóriái: táji, népi, köznyelvi, irodalmi, hivatali, szaknyelvi, katonai, kereskedelmi. A szerzők a bevezetőben nem fejtik ki ugyan e kategóriák ismérveit, de kihámozható belőle egy kombinált, a területi megoszlás és a megnyilatkozás módja szerinti minősítés. A táji-népi-köznyelvi-irodalmi sorban az, amit a szerkesztők köznyelvnek minősítenek — megtévesztő. Közhely a nyelvtudományban, hogy köznyelven az irodalmi nyelv beszélt változatát, a nyelvnek a művelt rétegek mindennapi érintkezésében használt változatát értjük. S mint ilyen normatív jellegű. A szerkesztők szóhasználatában egészen mást jelent: a romániai magyarság minden rétegében általánosan használt szöveget, olyan nyelvi elemet, amely a köznyelvet *regionális* köznyelvvé teszi. Bár a regionális köznyelv fogalma a nyelvészek körében sem egyértelmű, nincs egészen pontosan körvonalazva (l. Zilahi Lajos: *A regionális köznyelv fogalma a nyelvtudományi szakirodalomban. Magyar Nyelv, 1978. 333—338.*), de egységesebb a vélemények abban, hogy regionális köznyelvek a városi környezetben figyelhetők meg leginkább, s nem normatív, csak a norma felé haladó nyelvváltozatok. Elsősorban azért, mert (nyelvjárási: hangszínbeli vagy szókincsbeli) elemei „normán kívüli” elemek. Meglepő tehát, ha az ilyen, a nyelvhelyesség normáján kívül eső elemek, mint *bászka, diszpenzár, kabana, kráma, szákos* stb. mellett *ezt* a minősítést találjuk: köznyelvi.

A címszók jelentését a szerzők magyar, román és német nyelven határozzák meg, az adatokat a legtöbb esetben kifogástalanul a jelentések szerint tagolják. (De tagolatlanul fordul elő pl. a *gornyyk*: 'kisbíró, községi szolga, határpásztor, erdőpásztor, erdőfelügyelő'; természetesen a szó jelentése nyelvjárásonként eltérő.) Az adatok között sok a többszörös — szláv, román, esetleg oszmán-török — átvétel. Sajnos, a szerzők csak ritkán kísérik meg szóföldrajzi érvek alapján az adatoknak eredet szerinti szétválasztását. Pl. a *gulászta* esetében sincsenek szétválasztva a ro-

mánból, illetőleg az ukránból vagy a szlovákból származó adatok. (Azt már csak a formai következetesség hiánya miatt jegyzem meg: a tanszéken és a Nyelvtudományi Intézetben összegyűlt kéziratok anyagából a gyűjtők sok mindent, többek között tájszójegyzékként már közzétettek, ezekre a szerkesztők hol hivatkoznak, hol nem; pl. az RMNyA.-nak anyagából a *Magyar Nyelvben* és a *Magyar Nyelvjárásokban* közzétett román eredetű tájszavakra hivatkoznak, a NyIrK.-beliekre már nem.) Az etimológiai rész élén a román megfelelő áll. Olykor a szerzők könnyűszerrel teszik túl magukat a hangtani és jelentéstani akadályokon. Nem nehéz példát találni: m. *botár* 'fejőveder' < r. *botar* 'faedényt készítő mester'; m. *észkulament* 'sérv' < r. *sculament* 'kankó'; m. *vántrúd* 'koszorúgerenda' < r. *vandrug* 'bányafa' stb. Az ilyen etimológia nem etimológia. A magyar nyelvjárási *murja* csakis a román nyelvjárási *mușea* és nem a román *mură* átvétele lehet. A szócikkeket az etimológiai szakirodalomra való hivatkozás zárja. Mint írják, „a hivatkozásban nem törekedtünk teljességre“. Ennek a „nagyvonalúságnak“ nem kellett volna jó néhány esetben kizárnia az etimon *első* megállapítóját, még akkor sem, ha az összevetés semmilyen nehézségbe sem ütközött. A források jegyzéke szerint a szerkesztők a TESz. 1. és 2. kötetét használhatták. Nem mindig hivatkoznak rá, mikor kellene (pl. *árdéj*, *bács*, *biszijók*, *móc*, *nótin*, *nyám* a.), s nem elég hivatkozni, elemi követelmény jelölni, hogy az illető szó milyen címszó alatt keresendő (*inkurkál*, a *kurkász* a.; *lunka* a *lanka* a. stb.). A visszakeresés enélkül eléggé fáradságos.

Az MNyRomK.-hoz fűzött széljegyzeteimben talán túlságosan is az elnagyolt, gyenge vagy a vitatható pontokra koncentráltam, s nem emeltem ki a kötet vitathatatlan értékeit, nem mutattam rá a román—magyar kölcsönhatás további vizsgálatában játszandó szerepére, mely csakis ez lehet: mindennemű további kutatás kiindulópontja — kritikával. Talán éppen ezért e munka a semmitmondó méltatás helyett alaposabb kritikai hozzáállást érdemel.

Murádin László

Szabó Vilmos: Reggel a buszban